

СЕКЦІЯ 3 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 378:372.8:821:811.512

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ УЧНІВ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Асманов А.Р., здобувач
кафедри педагогіки та дитячої психології

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті порушено проблеми патріотичного виховання школярів засобами літератури. Здійснено спробу довести, що виховання засобами літератури передбачає розвиток читацьких умінь і здібностей, насамперед відтворювальної й творчої уяви, образних і понятійних узагальнень, що є умовами проникнення учнів у морально-естетичний зміст твору. Установлено, що кримськотатарська література є ефективним засобом формування в учнів уявлення про етнокультурні цінності народу, що вчителям необхідно активно використовувати етнокультурний потенціал літературних творів і надбання етнопедогогіки на уроках кримськотатарської літератури.

Ключові слова: *кримськотатарська література, патріотичні почуття, методи, форми та прийоми навчання літератури.*

В статтю затронуті проблеми патріотического виховання школьників засобами літератури. Предпринята спроба довести, що виховання засобами літератури передбачає розвиток читальських умінь і способностей, прежде всего творческого воображения, образных и понятийных обобщений, которые являются условиями проникновения учащихся в морально-эстетическое содержание произведения. Установлено, что крымскотатарская литература является эффективным средством формирования у учащихся представлений об этнокультурных ценностях народа, что учителям необходимо активно использовать этнокультурный потенциал литературных произведений и достояние этнопедогогика на уроках крымскотатарской литературы.

Ключевые слова: *крымскотатарская литература, патриотические чувства, методы, формы и приемы обучения литературе.*

Asmanov A.R. THE PROBLEM OF FORMING PATRIOTIC FEELINGS OF SCHOOLCHILDREN IN THE METHODS OF TEACHING CRIMEAN TATAR LITERATURE

The article touches upon the problems of patriotic education of schoolchildren by means of literature. An attempt has been made to prove that education by means of literature provides for the development of reading skills and abilities, especially creative imagination, figurative and conceptual generalizations, which are the conditions for students to penetrate into the moral and aesthetic content of the work. It is established that Crimean Tatar literature is an effective tool for schoolchildren to formulate ideas about the ethno-cultural values of the people, that teachers need to actively use the ethnocultural potential of literary works and the heritage of ethno-pedagogy at the lessons of Crimean Tatar literature.

Key words: *Crimean Tatar literature, patriotic feelings, methods, forms and methods of teaching literature.*

Постановка проблеми. Створення експериментальної методичної системи виховання в старшокласників почуття Батьківщини засобами кримськотатарської літератури передбачає розгляд методичних концепцій, які можуть бути застосовані в цьому процесі. У розкритті питання значною мірою будемо використовувати науковий досвід навчання української та зарубіжної літератури.

Шкільний курс літератури має на меті навчання й виховання учнів засобами мистецтва слова. Складність навчально-виховного процесу вивчення кримськотатарської літератури полягає, по-перше, у тому, що для цього недостатній науковий методич-

ний досвід, по-друге, завдання літературної освіти кримськотатарської шкільної молоді значною мірою визначаються своєрідністю суспільно-культурних умов проживання етносу в Криму. Зростає інтерес до багатьох утрачених духовних цінностей, руйнуються усталені стереотипи в оцінці художніх, у тому числі літературних, явищ, а також педагогічних поглядів на освітньо-виховний процес і його мету й результати.

Про необхідність побудови цілісної концепції виховання на національній основі вчені задумувалися давно, що свідчить про тісний зв'язок виховання школярів з національним фактором, сприятливим для патріотичного впливу літератури на юних чита-

чів [5, с. 16]. З метою побудови теоретично обґрунтованої системи патріотичного виховання старшокласників під час вивчення кримськотатарської літератури розглянемо відповідні досягнення методичної науки, яка є певною проєкцією педагогіки в предметному аспекті.

Питання навчання й виховання на уроках літератури тісно переплетені, зважаючи передусім на специфіку мистецтва слова. Змістовий компонент будь-якого художнього твору своїм ідейним спрямуванням і проблемним наповненням так чи інакше здійснює світоглядний вплив на особистість читача, що вже має виховне значення. Образне оформлення твору, у свою чергу, слугує чуттєвим провідником авторських смислів, адресованих читачам. Відбувається особистісне сприйняття твору, коли його емоційно-розумовий потенціал стає надбанням читачів.

Цей процес О. Богданова характеризує так: «Ідеї, почуття, образи чужого життя проєктуються у на власну долю, читач починає відчувати себе свідком і учасником подій книги, оцінка того, що відбувається на її сторінках, стає особистісною» [5, с. 73]. Чим більшим є в учнів читацький досвід, тим більше в них суб'єктних можливостей пов'язати виучуване з набутиим, окреме явище зі схожими. При цьому варто пам'ятати, що морально-естетичний потенціал літератури, як застерігає О. Богданова, розкривається лише на певному естетичному рівні сприймання мистецтва, розвивати який є одним із головних завдань учителя-словесника. Помічати в художньому творі не лише зображене, а й підтекст, у художньому образі – не тільки індивідуальне, а й загальне, типове для певної групи людей, усвідомлювати зв'язок художньої деталі й відповідної характерної риси образу – ці дії та багато іншого наближають читачів до розуміння специфіки творів мистецтва, художньої літератури та її глибокого сприйняття і засвоєння [5, с. 112].

Зважаємо також на те, що одні й ті самі типові образи й поняття, сприйняті різними людьми, сприяють порозумінню між ними, адже вони переживають і замислюються над одним і тим самим. На цій основі виникає наближення поглядів і позицій, відбувається духовне єднання особистостей, збагачених суспільно значущими почуттями, здійснюється естетичний розвиток особистості, формування її духовного світу.

Беручи до уваги, що основною формою навчально-виховного процесу в сучасній школі залишається урок, маємо змогу здійснювати вплив ідейно-художнього аналізу виучуваного твору на учнів усього кла-

су, на кого менше, на кого більше, залежно від їхнього літературного розвитку. Виникає навчальна ситуація, наслідком якої стає близькість думок і почуттів значної кількості учнів, що дуже важливо у світлі мети дослідження.

Висуваючи вимоги до уроку літератури, фахівці спираються передусім на естетичну природу «процесу передавання літературних знань» [2, с. 32]. Тому наслідком спілкування читачів із художнім твором є не лише його пізнання, а й певний рівень вихованості цих читачів, що пов'язано з утворенням у їхній свідомості відповідних узагальнень і понять. Намагаючись прищепити учням почуття любові до Вітчизни, варто розвивати в них літературні здібності й естетичні смаки, сформованість яких є важливою умовою успішного виховного процесу, здійснюваного засобами мистецтва слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість літературознавців і методистів (О. Богданова, Ю. Бондаренко, Т. Бугайко й Ф. Бугайко, Н. Волошина, В. Гладишев, А. Градовський, О. Ісаєва, Ж. Клименко, В. Маранцман, Н. Мещерякова, Л. Мірошниченко, Є. Пасічник, А. Ситченко, Г. Токмань, В. Шуляр) називають основні методи проходження цього шляху – аналіз і синтез твору. Причому саме завдяки виведенню узагальнень, що в контексті вивчення твору є не лише розумовими, а й емоційними, естетичними, в учнів під час вивчення твору народжуються та міцніють відповідні почуття, провідним із яких є любов до Батьківщини як складова частина громадянських якостей особистості, ціннісна ознака її характеру.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в спробі довести, що виховання засобами літератури передбачає розвиток читацьких умінь і здібностей, насамперед відтворювальної й творчої уяви, образних і понятійних узагальнень, що є умовами проникнення учнів у морально-естетичний зміст твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Література, як мистецтво, зазначає М. Кудряшов, зачіпає всю особистість людини – не лише її інтелектуальні здібності, а й моральні принципи й поняття, сферу почуттів, її безпосереднє, цілісне сприйняття світу. Методист підкреслює емоційно-інтелектуальний характер художнього сприйняття, налаштовує на мобілізацію всіх духовних сил школярів для глибокого розуміння та переживання твору [3, с. 95].

Реалізацію виховної мети шкільного курсу зарубіжної літератури Л. Мірошниченко також пов'язує з розвитком у школярів па-

тріотичних та інтернаціональних почуттів, що лежать в основі єдності національних і загальнолюдських ідеалів [8, с. 46]. Тому під час вивчення кримськотатарської літератури вважаємо, що також потрібно досягати єдності етнічних і загальнодержавних духовних цінностей, підкреслювати те, що має однаково вартісне значення для громадян усієї країни, незалежно від їхньої етнічної належності.

Стосовно наведених тверджень методисти обґрунтовують шляхи й методи як навчання, так і виховання засобами літератури. Одним із перших системних посібників на цю тему є книга корифеїв вітчизняної методичної науки.

Т. Бугайко та Ф. Бугайко [1, с. 176] у методичному посібнику насамперед підкреслюють єдність розумового, емоційного та естетичного факторів впливу на читача під час роботи з літературним твором: «Зрозуміло, – підкреслюють вони, – що мистецтво благотворно впливає лише на тих, хто здатний сприймати його, хто його розуміє й глибоко відчуває» [1, с. 26].

Звідси й висновок: треба вчити дітей читати, заглиблюючись у зміст твору й захоплюючись його красою слова, підвищувати в них рівень естетичної сприйнятливості творів мистецтва слова.

Намагаючись здійснювати особистісний вплив на читачів, треба належну увагу приділити виразному читанню твору, допитливому аналізу його змісту та форми, уникаючи загальних фраз і запитань, ураховуючи особливості художнього сприймання й розбору. «Хай учні прочитають твір, замисляться над зображенням у ньому життям, відгукнуться на хвилювання письменника», – радять методисти [1, с. 28].

Методисти (О. Бандура, С. Жила, А. Ситченко, Г. Токмань, В. Шуляр) указують на необхідність розвитку потрібної для сприймання твору відображувальної діяльності читача, який має «бачити» художні картини, відтворюючи їх у своїй уяві. Тільки за цієї умови, вказує більшість фахівців, можлива подальша емоційно-чуттєва робота над текстом, що так чи інакше позначається на характері читачів, які «навчаються вміння відтворювати в уяві картину життя, намальовану письменником, на цій основі формується широкий, концептуальний погляд учнів на навколишнє життя» [6, с. 3].

Давно помічено, що сприймання старшокласниками прочитаного твору зацікавленим буде тоді, коли він відповідатиме особистісним запитам і читацьким інтересам учнів. Мова йде про можливість обговорення суттєвих життєвих проблем, здебільшого морального плану, коли в процесі

дискусії за змістом художнього тексту юнаки й дівчата знаходитимуть відповіді стосовно поведінки в тій чи іншій ситуації та робитимуть певний моральний вибір, розвиваючи тим у собі людські якості.

Л. Мірошніченко рекомендує для цього застосовувати на уроках «ланцюжок навчальних ситуацій» на певну тему: хвилини гордості, пам'яті, роздумів, рішень, який має привести учнів до відповідних почуттів та усвідомлення ідейних цінностей твору (особливо стосовно історичної пам'яті й уславлення патріотів – борців за Вітчизну), спонукати до діяльної реакції на прочитаний твір [8, с. 158].

О. Мазуркевич підкреслює: «Як могутній фактор морально-естетичного виховання література впливає одночасно й на формування світогляду, і на гартування характеру, і на облагородження душі нової людини» [4, с. 3].

Глибше обґрунтування системі, вважаємо, може дати екзистенціально-діалогічна концепція викладання літератури в старших класах, запропонована Г. Токмань, бо дає філософське, екзистенціальне наповнення методичним діям учителя та судженням учнів про виучуваний твір мистецтва слова, виводить літературну бесіду на природний діалогічний формат, надає вивченню літератури справді світоглядного значення [12, с. 49].

Крім того, мова йде про дотримання принципу діалогізму – одного з основних, як вважає методист, у викладанні літератури, що дає можливість вести «живу, схвилювану бесіду» на тему прочитаного твору, а також принципу проблемності вивчення мистецтва слова, що сприяє зацікавленому засвоєнню змісту художнього твору та, як наслідок, психічному розвитку особистості [12, с. 49].

У контексті сказаного орієнтуємося на поняття проблемного навчання, яке надає О. Богданова, пояснюючи його як «систему зв'язаних між собою й ускладнених проблемних ситуацій, у ході яких учень за допомогою й під керівництвом учителя оволодіває змістом предмета, способами його вивчення та розвиває в собі якості, необхідні для творчого ставлення до науки й життя» [5, с. 214]. Ефективним засобом створення проблемної навчально-виховної ситуації є літературне завданням зі своїм логічно-моральним потенціалом, необхідним для здійснення особистісного впливу на учнів.

Досить привабливим є застосування для цього екзистенціального шляху викладання літератури, що, за версією Г. Токмань, забезпечує найглибше особистісне сприймання

літературного твору. «Викладати екзистенційно, – пояснює вчена, – значить створити ситуацію екзистенційного настрою, вибору, розвитку; екзистенційної зустрічі з іншим «Я», заторкнути духовні основи індивідуального «Я» кожного учня» [12, с. 19].

Екзистенційно-діалогічна теорія викладання літератури знайшла своє продовження в системі інтерсуб'єктного навчання, розробленій В. Уліщенко. У процесі цього виду навчання, на думку методиста, здійснюється «ціннісно орієнтована комунікація», що має привести до усвідомлення кожним із учасників цієї комунікації своєї належності до спільноти й «передбачає засвоєння історичного етносоціокультурного досвіду» [13, с. 15] Відбувається це завдяки взаємопізнанню суб'єктів комунікації й тим самим унаслідок глибшого самопізнання.

Спрямованість на особистісне засвоєння духовної спадщини народу робить доцільним застосування інтерсуб'єктного навчання на уроках кримськотатарської літератури: соціально-історичний і культурологічний підходи до її вивчення сприяють заглибленню школярів у біографію свого етносу, зароджують почуття поваги й любові до своєї нації та всієї Батьківщини.

Застосування цих методів або відповідних прийомів під час вивчення творів кримськотатарської літератури може бути підпорядковане активізації й розвитку відтворюючої і творчої уяви, має привести учнів до відкриттів і креативних знахідок, рольових фантазій, проблемно-пошукової роботи, критичного мислення та особистісної інтерпретації твору – усього того, що мобілізує роботу душі та серця кожного учня, формує його власне «Я» в колі уявлень про «Ми».

З метою світоглядного впливу на особистість старшокласників важливо постійно звертати їхню увагу на ставлення літературного персонажа до самого себе, оточуючих людей і до суспільства загалом. Лише на такому ґрунті, вважаємо, зароджується осмислене ставлення до Батьківщини, яке й має розвинути до якостей патріотичного почуття.

Учені підкреслюють уміння сприймати почуття й переживання героїв і вміння бачити авторське ставлення до персонажів. Інтерес викликає схема, за якою це вміння вчені радять починати розвивати з визначення в тексті епізоду – емоційної ситуації, в якій персонажі переживають ті чи інші хвилювання. У цій роботі Н. Мещерякова пропонує виконувати спеціальні вправи на складання планів прочитаного тексту, підготовку переказів, пов'язаних з епізодами тощо [6, с. 11].

Можливість залучення школярів до авторської позиції, яка силою художнього образу, особливо персонажа, впливає на характер читача, спонукає їх замислитися про головне в людині, про власне ставлення до Батьківщини та свою громадянську позицію.

Учитель літератури повинен орієнтуватися на авторську оцінку зображених подій, оскільки, як зазначають методисти, він «має у своєму розпорядженні такий могутній фактор виховного впливу, як утілений у хвилюючому художньому образі морально-естетичний ідеал» [10, с. 4] Можливість і необхідність виявлення авторської позиції в літературних творах надає вчителю стійку основу для тлумачення змісту твору, що забезпечує засвоєння учнями його світоглядного значення.

Не забуваємо про те, що історія кримськотатарського народу складається з нелегких періодів, кожен із яких має свої особливості, визначення й урахування яких у шкільному курсі рідної літератури сприятиме глибшому розумінню того чи того твору і справить належний вплив на характер почуттів. Збагнути ці особливості допомагає усвідомлення світогляду письменників, які «моделюють художній світ історії, щоб через нього виразити власні історично обумовлені цінності» [5, с. 159]. При цьому зважаємо як на історичну правду, так і на художнє її відображення в уяві митця, що є, по суті, вигадкою, художнім образом певної дійсності. В іншому разі шкільна література ризикує перетворитися на додаткову ілюстрацію до історичного процесу та суспільного життя.

Визнаним носієм авторських смислів у художньому творі є образ літературного героя. У розмові з учнями про світогляд персонажа треба звертати їхню увагу на його соціальне становище, рівень національної свідомості, життєві прагнення, а також на суперечності, що виникають у персонажів на шляху до здійснення їхніх бажань і намірів. Методисти дають фахові рекомендації щодо прийомів виконання цієї роботи на уроках літератури. К. Фролова радить при цьому «знайти свідчення належності до певної соціальної групи, професії, нації й у зв'язку з цим визначити особливості світосприймання»; щоб визначити проблеми, які хвилюють літературного героя, вона пропонує з'ясувати, «до чого й чому прагне персонаж: обставини, риси власного характеру, рівень свідомості, інші персонажі?» [14, с. 38–45]. Маючи на меті досягнення патріотичної вихованості старшокласників, спрямовуємо їх на пошук характерних епізодів, аналізуємо поведінку основних пер-

сонажів, які найбільше виражають своїми вчинками авторську патріотичну ідею, спонукаємо учнів висловити власне ставлення до того чи іншого персонажа.

Показово, що сучасні методисти визначають періоди розвитку методики навчання української літератури з огляду не лише на певну історичну добу, а й на той особистісний ідеал, який панував у ту чи ту епоху й характеризує її духовну сутність. Т. Яценко підкреслює: «Визначаючи етапи розвою української культури, важливо зосередитися на таких факторах духовності, як людиноцентризм та естетичний ідеал конкретної історичної епохи...» [17, с. 60].

Саме зважаючи на народний ідеал, письменник формує власну естетичну позицію, намагається у творі намалювати відповідний ідеал людини, який прагне донести читачам. Орієнтація на народний естетичний ідеал дає можливість поглибити поняття про педагогічний, виховний ідеал, який у дослідженні пов'язується з уявленнями про формування людини високого громадянського обов'язку, сповненої любові до Батьківщини, готової діяти на її благо, не шкодуючи власних інтересів. Якщо естетичний ідеал має історичний характер і може суттєво змінюватися, то ідеал патріота має більш сталу характеристику, мало змінювану в різних народів у всі часи.

Подібну ситуацію наводить і М. Хайруддінов, говорячи про етнопедагогіку кримськотатарського народу, в якого родинне оточення впродовж віків також було духовною колицкою для дітей [15, с. 56]. Хоча мова йде про етноси різного вірування й ментальності, патріотичні почуття що в українців, що в кримських татар завжди стосувалися любові до своєї Вітчизни, поваги до народних традицій і національних цінностей тощо.

Л. Мірошніченко називає етнокультурність одним із нових принципів викладання у школі зарубіжної літератури [8, с. 94].

Становлення етнічної культури особистості відбувається під різними впливами: народної педагогіки та за допомогою педагогічної науки, народної творчості й авторської літератури, призводить до усвідомлення «свого» та «іншого», інонаціонального, що сприяє розвитку особистості як носія загальнолюдських ідеалів. Патріотичне виступає при цьому не як суперечність, а як одна з перших умов наближення людських інтересів. Важливим у цьому стосунку є методичне дослідження І. Ціко стосовно формування етнокультурної компетентності учнів у процесі вивчення зарубіжної літератури, яке спрямовує на глибше осмислення шкільною молоддю своєї національної

ідентичності й народних духовних цінностей [16, с. 22].

Під впливом цього дослідження патріотичне виховання кримськотатарської учнівської молоді пов'язуємо з їхньою етнічною культурою, основу якої становлять знання про особливості свого етносу, здатність аналізувати їх під час вивчення твору, «виявляти емоційно-ціннісне та естетичне ставлення до них» як представника кримськотатарської національної культури.

Серед прийомів роботи вчителя, які наводить І. Ціко, звертаємо увагу на *автентичну бесіду*, що являє собою діалог учасників навчального процесу як носіїв етнокультури, відображеної в літературному тексті, а також інноваційні форми роботи: *культурний шар*, що передбачає відомості про національну культуру, узяті з різних джерел, включаючи самостійну роботу учнів; *прийом ретроспективи*, який слугує для повторення отриманих етнокультурних знань і їх узагальнення й систематизації; *метод аудіовізуалізації* – застосування технологічного інструментарію для створення навчальної медіапродукції тощо [17, с. 9–10].

Як наслідок, відбувається «конструювання» учнями під керівництвом учителя *етнокультурного портрета народу*, що робить їх причетними до його характеру, традицій, духовних цінностей загалом і має ефект особистісне орієнтованого навчання й виховання на уроках літератури.

Використання під час аналізу творів кримськотатарської літератури цього плану роботи допоможе знайти у творі значущі народні елементи, зробити припущення про їх значення в житті кримськотатарського народу, провести аналіз образної системи твору в етнічному аспекті, визначити роль культурних символів народу, які налаштовують старшокласників на осмислення провідних рис своєї етнокультури, що також сприяє їхньому патріотичному вихованню.

У шкільному курсі кримськотатарської літератури патріотичне виховання старшокласників має здійснюватися в процесі підготовчої роботи до вивчення твору, під час його первинного читання, а також аналізу та підведення підсумків про значення прочитаного тексту. При цьому враховуємо, що читацькі почуття й образи, які виникли в них під час останньої зустрічі з твором мистецтва, надовго визначають їхнє ставлення до нього [5, с. 28].

Однією з провідних тенденцій розвитку методики літератури на сучасному етапі Т. Яценко визначає особистісно орієнтований підхід до навчання, яке так має виразне гуманістичне наповнення та розви-

вально-виховне спрямування. Важливими чинниками особистісно зорієнтованого навчання вона серед інших називає розвиток в учнів потреби в самопізнанні, самореалізації та самовихованні в контексті соціокультурних і моральних цінностей, що міститься в основі становлення сучасної особистості, спроможної до конструктивного діалогу із соціумом, культурою [17, с. 219].

Єдність знань, умінь (як регулятивів діяльності) й ціннісних орієнтацій як формулу продуктивного та розвивального, виховного навчання літератури обґрунтовує А. Ситченко, пропонуючи навчально-технологічну концепцію літературного аналізу в школі: «Оскільки художня література та освіта, – пише методист, – є частиною культурного простору, за аналогією до моделі культури висуваємо принцип тривимірності навчальної моделі аналізу художнього твору, який характеризується *єдністю ціннісних орієнтацій, літературних знань та правил діяльності читачів-учнів*» [11, с. 132].

Ціннісні орієнтації, пояснює А. Ситченко, «визначаються художніми вартостями та моральними ідеалами, якими володіє та які стверджує мистецтво слова», і додає: реалізація ціннісного фактора під час вивчення літератури «прямо залежить від сформованості в учнів предметних знань і навчальних умінь» [11, с. 133]. Методика навчання літератури має у своєму розпорядженні досить засобів, щоб сприяти підвищенню художнього розвитку учнів і вищому рівню сприймання літературного твору.

Зважаємо при цьому на визначені О. Никифоровою стадії сприймання художнього твору, першою з яких названа емоційно-відтворювальна, спрямована на активізацію відтворювальної уяви школярів і посилення емоційного враження від прочитаного, друга – означає поглиблення пізнавального процесу роботи учнів над твором, третя має узагальнений характер і являє собою найбільший виховний вплив на читачів [9, с. 9–11].

Щоб справити на учнів належне емоційне враження від твору, вчитель добирає відповідно наснажені епізоди, застосовує їх переказ, близький до тексту й з елементами учнівської творчості, – усне малювання подій, образів, звертає увагу на яскраві персонажі й авторські оцінки; водночас для заглиблення в зміст твору методисти С. Пультер, А. Лісовський радять застосовувати «низку логічних операцій, спрямованих на розвиток логічного мислення»: аналіз значущих уривків тексту, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями у творі, розкриття творчого задуму митця та його ідейно-естетичної позиції у творі

тощо [10, с. 5]. Завершується цей процес висновками про основні мотиви вивченого твору, засвоєння яких і означає особистісний ефект вивчення мистецтва слова.

Ставлення до Батьківщини, активна громадянська позиція, трактування історичного минулого нації тощо мають у художньому творі естетичне значення й виразно характеризують не лише персонажів, а й читачів, зачіпають за душевні струни й учнів. Оскільки в дослідженні маємо справу зі старшокласниками, з увагою сприймаємо думку Є. Пасічника: «Глибоко усвідомлене естетичне сприйняття мистецтва можливе лише в юнацькому віці, коли ціннісно-орієнтаційна система набуває у школярів найповнішого виявлення й уже належним чином сформовані високі критерії оцінювання мистецьких явищ, коли ці критерії внаслідок інтеріоризації стали складовою частиною їх диспозиційних структур, тобто вже виробилися стійкі естетичні смаки, естетичні погляди й уподобання». Тому й звертаємося в дослідженні саме до старшокласників, пропонуючи систему навчально-виховної роботи в шкільному курсі кримськотатарської літератури.

Свій порядок роботи учнів над твором висвітлює А. Ситченко, обґрунтовуючи особливості й переваги технологізованого навчання літератури, розробляючи для цього порядок літературного аналізу та відповідні типи й системи навчальних завдань, які на уроках літератури набирають форми літературного завдання, в основі якого перебуває певна суперечність, розв'язати яку допомагає система завдань, через послідовне виконання яких відбувається засвоєння нових знань і вражень, пов'язаних із текстом твору [11, с. 204].

Під час розв'язання літературного завдання, що спочатку відбувається за детальною орієнтовною основою розумових дій, учні засвоюють, уважає А. Ситченко, відповідну саме «цьому» завданню процедуру розумових дій і водночас опановують модель людської поведінки, зображену в художньому творі [11, с. 208].

Щоб завдання, поставлене вчителем, спричинило проблемну ситуацію й викликала в учнів належний інтерес, важливо запропонувати кілька варіантів її розв'язання, що становить сутність цього виду проблемного навчання і спонукає учнів зробити свій вибір певного шляху розумової діяльності, що, врешті, дає досвід відповідної діяльності, викликає в них належне особистісне враження.

Отже, якщо навчання учнів роботи з твором відбувається через певний порядок розумових дій, то виховання засобами літе-

ратури проходить на основі оцінювання читачем діяльності основних персонажів, які виражають авторську ідею, і своєї роботи над твором, що також має формувальний ефект, як і будь-яка діяльність, яка, врешті-решт, створила колись людину. Тому оцінювання зображеного у творі також має ідейно-естетичний характер, наповнене відповідним значенням для учнів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в побудові методики патріотичного виховання школярів засобами літератури опорними є такі методичні положення:

- ефективна концепція виховання може бути створена лише на національній основі; реалізація виховної мети тісно пов'язана з національно-патріотичним вихованням;

- виховання засобами літератури передбачає розвиток читацьких умінь і здібностей, насамперед відтворювальної й творчої уяви, образних і понятійних узагальнень, що є умовами проникнення учнів у морально-естетичний зміст твору;

- урок літератури є тим середовищем, де інтенсивно формується суб'єктний досвід учнів, їхня соціально-ціннісна орієнтація;

- осередком виховного процесу на уроках літератури є вивчення твору на всіх етапах роботи з ним;

- вивчення художнього твору в школі підпорядковане засвоєнню учнями його загальних смислів і цінностей; при цьому важлива орієнтація на морально-естетичні ідеали митця й народу;

- у справі патріотичного виховання старшокласників варто системно використати різні методичні засоби: виразне читання й літературний аналіз, проблемне вивчення твору та інтерактивні форми і прийоми його особистісного засвоєння, інтерсуб'єктне навчання літератури, можливості екзистенціально-діалогічної концепції викладання й технологізованого навчання аналізу мистецтва слова тощо;

- важливим засобом емоційно-розумового та морально-естетичного впливу на учнів є літературне завдання, в основі якого не лише логічні, а й моральні протиріччя, розв'язання яких має формувальне значення для особистості, яка розвивається;

- у навчанні й вихованні засобами кримськотатарської літератури, формуванні в учнів уявлення про етнокультурні цінності народу необхідно активно використовувати етнокультурний потенціал літературних творів і надбання етнопедagogіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. Київ: Радянська школа, 1973. 176 с.
2. Кан-Калик В.А., Хазан В.И. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе: учебное пособие для студ. пед. ин-тов. Москва: Просвещение, 1988. 255 с.
3. Кудряшев Н.И. О методах преподавания литературы. Методы обучения в современной школе: сборник статей под ред. Н.И. Кудряшева. Москва: Просвещение, 1983. 192 с. С. 77–97.
4. Мазуркевич О.Р. Високе покликання вчителя літератури. Київ: Радянська школа, 1968. 40 с.
5. Методика преподавания литературы: учебник для пед. вузов: в 2 ч. / под ред. О.Ю. Богдановой, В.Г. Маранцмана. Москва: Просвещение, ВЛАДОС, 1994. Ч. 1. 288 с.
6. Мещерякова Н.Я. Нравственное воспитание учащихся на уроках литературы в 4–5 классах (развитие эмоциональной восприимчивости читателей-школьников). Москва: Просвещение, 1975. 159 с.
7. Мещерякова Н.Я., Гришина Л.Я. Формирование активной гражданской позиции учащихся на уроках литературы в 4–7 классах: книга для учителя. Москва: Просвещение, 1987. 160 с.
8. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 432 с.
9. Никифорова О.И. Восприятие художественной литературы школьниками. Москва: Учпедгиз, 1959. 206 с.
10. Пультер С.О., Лісовський А.М. Методика викладання української літератури в середній школі. Житомир: Полісся, 2000. 164 с.
11. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: монографія. Київ: Ленвіт, 2004. 304 с.
12. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.
13. Уліщенко В.В. Теорія і практика інтерсуб'єктного навчання української літератури в школі: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 398 с.
14. Фролова К.П. Аналіз художнього твору. Деякі методи вивчення тексту художнього твору: посібник для вчителя. Київ: Радянська школа, 1975. 175 с.
15. Хайрутдинов М. А. Этнопедагогика крымскотатарского народа. Киев, 2002. 335 с.
16. Ціко І.Г. Формування етнокультурної компетентності учнів 5–7 класів у процесі вивчення зарубіжної літератури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (зарубіжна література)» / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2016.
17. Яценко Т.О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга пол. XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Педагогічна думка, 2016. 360 с.